

Arany Zsuzsanna: Forrásgyűjtés a Kosztolányi kritikai kiadáshoz: ismeretlen kéziratok és a hírlapi anyag feltárása

(Elhangzott 2010. május 7-én, az MTA Kosztolányi születésének 125. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésén.)

„Ama honba, amit ismersz – honnan soha sincs visszatérés –
küldte vágyát Istar urnó, Hold leánya, emberek anyja,
vonuló felhők szép nővére, mint nyíl-idegről, lőtte vágyát
árnyak házába, a sötétség hajlékába,

ama házba, hol a betérő befele fordul, vissza se pillant,
amaz útra, mely lefelé visz, vissza nem hoz sohatöbbé,
ama házba, hol a kapun világosság nem világol,
ama helyre, ahol porral táplálkoznak, iszapot esznek,
ama házba, hol madárként öltözködnek toll-ruhába,
ama partra, hol a sás közt hódként fészkelnek a lelkek,
ama házba, hol sirás sincs, féltés se sajog, vér se lüktet,
ajtó és zár porlepett.”¹

– kezdi versét Weöres Sándor a babiloni Istar istennőről, aki a legenda korai sumér változata szerint lement a holtak birodalmába, hogy szerelmét, Tammúz istent onnan visszahozza. Weöresnél Istar szintén diadalt arat a halálon: „világol a teljességben”. Az írásművet annak alkotója Kosztolányi Dezső emlékének szentelte, hisz a következő két sor olvasható a cím alatt: „Szeretett irányítóm, / a szabadkai mester emlékének”. Tudjuk, hogy az induló Weöres elég sokat köszönhetett Kosztolányinak, tehetsége egyik fölfedezőjének, aki 1929-ben lakásán is fogadta az induló költőt. *Hála – Áldozat* című költeményében ekként emlékezik neves tanítóira, köztük a „szabadkai mesterre” is: „Szememnek Ady nyitott új mezőt, / Babits tanított ízére a dalnak / és Kosztolányi, hogy meg ne hajoljak / azt-ezt kívánó kordivat előtt.” Leveleiben is Mesternek szólította Kosztolányit, aki többek közt a következő tanáccsal látta el őt 1930 márciusában: „Ha legközelebb felkeresel, keményebb igazságokat is hallhatsz tőlem. A benned szunnyadó, nagy ígéretet és jeles képességet csak vasfegyelemmel, uzsorás gonoszsággal lehet kezelni, különben elpufog, a már meglévő értékek jó vagy jobb kópiájává válik. Becsületes, aggódó tanácsom, hogy tanulj, dolgozz komolyan, de egyelőre ne közöltess magadtól semmit, mindaddig, míg olyant nem alkottál, amivel magad is a legnagyobb mértékben meg vagy elégedve.”²

Weöres 1939-ben írja versét Istar alvilágbeli útjáról. Rá egy évre, 1940-ben, napvilágot lát az Illyés Gyula szerkesztette *Kosztolányi Dezső Hátrahagyott művei* című, jól ismert, 11 kötetes sorozat első két darabja. Istar újjászületést eredményező gesztusát akár a Kosztolányi életmű föltámasztása allegóriájaként is olvashatjuk. Halász Gyula, az *Erős várunk, a nyelv* méltatója szintén a szellemidézés metaforájához nyúl, éppen Kosztolányi szavait idézve: „»Micsoda bűvös, megható lélekjárás« – írja Kosztolányi Dezső, néhai jó tanárára, Simonyi Zsigmondra emlékezve, aki »a temetőből is küldözgeti kézirateit« folyóiratának, a *Magyar Nyelvőr*-nek. Az *Erős várunk, a nyelv* kötetét lapozgatva ezek a kegyeletes szavak ragadják meg figyelmünket. Kosztolányi is a sírból ajándékoz meg bennünket nagyszerű munkájával.”³

Mindennek fényében a kritikai kiadási munkálatok megindulása is lehet a szellemidézés

1 Weöres Sándor: Istar pokoljárása. *Babylon rege, Nyugat*, 1939/9., 160.

2 Kosztolányi Dezső levele Weöres Sándornak, 1930. III. 21., in *Öröklét. In memoriam Weöres Sándor*, szerk. Domokos Mátyás, Budapest: Nap Kiadó, 2003, 27.

3 Halász Gyula: *Erős várunk, a nyelv, Nyugat*, 1940/6., 284.

egy sajátos formája. Annál is inkább, mert az egyik első kötet – melynek online verziója a világhálón már olvasható – épp Kosztolányinak a halálos ágyán írt, korábban csak töredékeiben ismert feljegyzéseinek kéziratos anyagát adja közre. Ezen írások, műfajukat tekintve „beszélgetőlapok”, az Új Szent János Kórházban keletkeztek, 1936 augusztusa és novembere között. Kosztolányi is – akárcsak Babits – gégemetszésen esett át, minek következtében elveszítette hangját, s kis jegyzettömbök lapjain keresztül tartotta a kapcsolatot környezetével. A kézirathalmaz meglévő darabjait az MTA Könyvtára, a Petőfi Irodalmi Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárai őrzik. Utóbbi két gyűjteményben mindössze pár lapot, az Akadémián pedig több százat találhatunk. Korábban a feleség, Kosztolányi Dezsőné közölt belőle részleteket életrajzi könyvében,⁴ valamint még előtte Ascher Oszkár két cikkében – *Az Est*⁵ és a *Nyugat*⁶ hasábjain – és Török Sophie, szintén a *Nyugatban*,⁷ az 1936 decemberi emlékszámában. E közléseket leszámítva idáig nem rendelkezünk bővebb információkkal az írások felől, s ekként az életrajzi kutatások is nélkülözték a betegség történetével és a halállal kapcsolatos tudnivalók jelentős részét. A kritikai kiadás e kötetében azonban külön kronológiai táblázatot hozunk, melyben a művek megjelenésével párhuzamosan a betegség alakulásáról, az orvosokkal való kapcsolatfölvételekről, a stockholmi kezelésekről, az itthoni szanatóriumbeli ápolásokról és az utolsó szerelemről – Radákovich Máriával – is számot adunk. A beszélgetőlapokból többek között kiderül, mely orvosok kezelték az utolsó időszakban Kosztolányit, s milyen körülmények közt feküdt a kórházban. Néhány illusztrisabb idézet hoznék e ponton, melyek lerombolják azt a mítoszt, ami Kosztolányi haldoklásának krónikáját költői színben tüntette föl, s a nagybeteg szenvedőt az utolsó időszakban is alkotó, szójátékokat gyártó embernek állította be. Noha a „gézcsókom” valóban „elhangzott” ezekben a hetekben – ahogyan erre az özvegy is utal könyvében, s ahogyan a *Nyugat* emlékszám is kiemeli az epizódot –, a beszélgetőlapokon fennmaradtak zöme nem erről a kedélyállapotról tanúskodik. Az egyik fő probléma ugyanis az volt, hogy – Kosztolányi állítása szerint – nem voltak mellette ápolók, orvosok, illetve családtagok és barátok sem, mikor gyakorta rosszul volt és segítséget kért: „Általános rossz közérzet, köhögés, nyáladzás, kedvetlenség. / Adj valamit, de ne bódítót. / Ha nincs javulás, minthogy nincs, öljetek meg csöndesen, mert ez elviselhetetlen! / Senki se volt itthon t. i.! Én pedig *lázasan* feküdtem 37.5 / Holnap *elmegek* Nem vagyok én szaros gimnazista Adj valamit láz *ellen* / Hozass! / Megöltök! Ezt elhirdetem! Mert 7 óráig magamra hagytok! / Ilyen állapotot még nem láttam! / *Afrika* [...] Holnap *elmegek* innen,! / Inkább meghalni a nyílt utcán! / Lázás is vagyok 37.4 / Gyűlölet fenéig! / Ti, ti! / Mindegy *úgyis!* / Multkor a *Nyugat* szerkesztője is megbotránkozva távozott erről a szégyenhelyről!”⁸ Amikor pedig mellette voltak, ám nem értették, mit szeretne, a következőket írta föl jegyzettömbjébe: „Rettenetes társaságban halok meg! Ez a legnagyobb büntetésem! Buták, állatok, ökrök között elpusztulni, meg nem értve!”⁹ Kirohanásait természetesen állapota romlásának rovására is írhatjuk, türelmetlenségét pedig a halálfélelem is magyarázhatja.

A kezelőorvosok közül leggyakrabban Hauber László nevét említik a korabeli cikkek, valamint a későbbi visszaemlékezések is. Hauber doktornak Márai Sándor mutatta be Kosztolányit, amint az az orvos özvegyével készített interjúból is kiderül, mely hanganyagot a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtára őrzik. A Láng József és Merva Mária által készített felvételen a következőképp idézi vissza a találkozás létrejöttét Hauber Lászlóné Réczey Magda: „Egyik este vacsoráztunk a Bellevue-ben: Márai Sándorék, Pető Sándorék, aki a Magyar Nemzetet alapította és Bónyi Adorjánék. Márai említette meg, akkor jött haza Kosztolányi Stockholmból, Márai említette meg, hogy nagyon rossz állapotban van, és úgy látják, hogy nem lehet már segíteni rajta. Erre az uram azt

4 Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi Dezső, Budapest: Révai, 1938.

5 Ascher Oszkár: Kosztolányi Dezső utolsó hónapjai, *Az Est*, 1936. nov. 5., 9.

6 Ascher Oszkár: Az utolsó szavak, *Nyugat*, 1936/dec., 444–448.

7 Török Sophie: Harc a félelemmel, *Nyugat*, 1936/dec., 432–437.

8 „most elmondom, mint veszttem el”. Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai, szerk. Arany Zsuzsanna, http://irodalom.elte.hu/mta/kd_besz.html

9 Arany Zsuzsanna szerk., i. m.

mondta, hogy szeretné látni, mert kizártnak tartja, hogy ne lehessen segíteni rajta még valamiképpen. Ezt Márai nyilván közölte Kosztolányiékkal, mert Kosztolányiék már másnap eljöttek a rendelőjébe, ahol megbeszélték a következő alkalommal való műtétet. Akkor befeküdt a János Szanatóriumba, és itt történt meg az első műtét.”¹⁰ Mindez 1936 márciusában történt már, mikorra Kosztolányi túl volt három stockholmi utazáson, s a rádiumkezeléseken. Hauber doktor Manninger Vilmos tanítványa volt, a neves orvosprofesszoré, aki szintén kezelte a beteg költőt. 1933 nyara óta számos doktornál járt, köztük fogorvosoknál, bőrgyógyászoknál is, s összesen kilenc műtétet végeztek rajta, illetve tizenegy vérátömlesztést kapott. Az utolsó műtétek már a rádium okozta szövetkárosodásokat próbálták helyreállítani. Halálát nem a rák okozta végül, hanem egy köhögési roham során keletkezett tüdőtályog megnyílása, s a mellüregbe kerülése. A reménytelen és félelmetes éjszakákon azonban nem a neves orvosprofesszorok voltak mellette, hanem ápolónők és alorvosok, segédorvosok, gyakornokok, kiknek neveit csak a kéziratos anyagból ismerhetjük, s a korabeli kórházi nyilvántartások sem tartalmazzák mindegyikük adatait. Ilyen „névtelen” s állandó segítőtje volt Pásztor doktor, Aranka nővér, Csiky-Strausz Árpád segédorvos, Veverán József, aki örmény származású gégyész lehetett s még sokan mások. Egy, az *Élet és Irodalom* hasábjain folyó, 1979-es vitának köszönhetően derült ki, hogy a kéziratlapon nem szereplő Bollobás Béla szintén az Új Szent János Kórházban volt gyakornok, amikor Kosztolányit kezelték. Az ő beszámolója megerősíti a beszélgetőlapokon olvasható információkat, miszerint a közkórház állapotai nem mindig nyújtották a kívánt segítséget a nagybetegnek. A vita a *Hajnali részegség* szövegváltozataival kapcsolatban alakult ki, s lényegében arról a kérdéstről szólt – amit Réz Pál vetett föl –, hogy a költemény egy sorában hol szerepel egy vessző, illetve a batár-bazár változatokról: „s mozgás, riadt csilingelés, csodás” VAGY: „s mozgás riadt, csilingelés, csodás”; illetve: „arany konfetti-záporába sok száz / batár között, patkójuk fölsziporkáz” VAGY: „arany konfetti-záporába sok száz / bazár között, patkójuk fölsziporkáz”. Bollobás visszaemlékezését azonban ezúttal nem a vers szövegének hitelesítése miatt idézzük, hanem az életrajzi adalékot tartjuk szem előtt: „Tüdőosztályokon sok vérvizsgálatot kellett végeznünk, és akarva nem akarva gyakran jártunk vérfoltos fehér köpenyben. Egy alkalommal ilyen öltözékben adtam be neki egy éjszakai gyógyszeradagot. »Gyilkosok vagytok. Csak szívjátok a betegek vérért, de gyógyítani nem tudtok!« Ezekben a hetekben – nem kis szorongással – bőrgyógyászati szigorlatra készültem. A professzornál nehéz volt vizsgázni. Erről panaszkodtam *Neki*, megemlítve, hogy a szigorlótól elvárják a latin diagnózis francia változatát is. »Hogy tudtok ennyire kétségbe esni egy vizsgától? Én megtanulok egy fejezetet a könyvedből, ha te megtanulsz egy verset.« Hogy én melyik fejezetet adtam fel *Kosztolányi Dezsőnek* arra már nem emlékszem, de ő a *Hajnali részegség* kézirátát vette elő abból a papírhalmazból, amelyben csak ő tudott eligazodni.”¹¹

A korábban ismeretlen kéziratos anyag, azaz a kórházi beszélgetőlapok nem pusztán a betegség és az utolsó hónapok történetét gazdagíthatja újdonságokkal, hanem Kosztolányinak a valláshoz, a hithez fűződő viszonyát is tovább árnyalhatja. A *Hajnali részegség* című vers már akkor születik, amikor Kosztolányi tud betegségéről, azonban hite felől ekkor sem lehetünk bizonyosak. A még nihilista hangvételű *Ének a semmiről* 1933. június 4-én a *Pesti Naplóban Kereplő*, a *Bácsmezei Napló* utódjában, a *Naplóban* pedig ugyanazon év június 11-én *A kereplő* címen lát napvilágot, a *Hajnali részegség* pedig, amiben már utal „egy nagy ismeretlen Úrra” pár hónappal később keletkezik, s 1933 novemberében a *Nyugatban*, decemberben pedig szintén a *Naplóban* jelenik meg. (Később még a kolozsvári *Ellenzékben* is közlik, már 1934 áprilisában.) Ha megnézzük a *Számadás* című, 1935-ös ciklus összeállítását, észrevehetjük, hogy a sorrend fölcserélődött, s a későbbi vers került a korábbi elé. Barabás Judit a következő megállapítást teszi a két művel kapcsolatban, utalva a kötetbeli elrendezés problémájára is: „A *Hajnali részegség* [...] megszerezte a katartikus szépség élményét, mely akár a mulandósággal való szembenézésre is

10 Láng József – Merva Mária: Beszélgetés Hauber Lászlóné Réczey Magdával (1975. december 3.), PIM Hangtára, K00021/1.

11 Bollobás Béla: A beteg Kosztolányi, *Élet és Irodalom*, XXIII. évf. 36. sz., 1979. szept. 8., 2.

képessé tesz.”¹² Ugyanakkor: „Mintha az a kínzó kétely, mely a *Számadás-kötet* összeállításakor egymás mellé helyezte a *Hajnali részegség*-et és a visszavonhatatlannak látszó, címadásában is reménytelenül szikár szöveget – *Ének a semmiről* –, tovább erősödött volna. A transzcendencia lehetősége halványul, mindössze az állandó kérdés jogát hagyva meg az önmagában álló ember számára.”¹³ Az, hogy Kosztolányi mégiscsak hitet találhatott a halálos ágyán, szintén a beszélgetőlapokból derülhet ki, illetve az utolsó időszakot elemző életrajzi kutatások vezethetnek még el egyfajta megoldási lehetőséghez. Az említett kéziratos anyagban ugyanis a következőket is olvashatjuk: „Nagyon félek, hogy meghalok / Fuldoklom Hivd Pásztort Pásztort / Most tudom, hogy mi a katolicizmus. / katolicizmus [...] Meggyóntam / tam / Titok”¹⁴ Azt, hogy valóban meggyónt-e a halálos ágyán, több forrásból is tudhatjuk. Egyrészt a *Nemzeti Újság* külön kiemelte e mozzanatot a halálhírről szóló tudósításában („Kosztolányi Dezső teljes öntudattal halála előtt felvette az utolsó kenetet.”¹⁵), másrészt 1959 szeptemberében, az *Új Ember* hasábjain maga a gyóntatópap szólalt meg, szintén egy vitával kapcsolatban, mely Kosztolányi esetleges hívő voltának kérdését feszegette. Amikor többen is azt állították, hogy hitetlen volt, s erről még művei is tanúskodnak, akkor a következőket válaszolta a pap, akiről csak annyit tudunk, hogy Korének József kórházi lelkész helyettese volt: „Távozásom előtti napon azt mondja az egyik nővér: – Osztályomon van a Kosztolányi úr. Olyan jó ember. Mikor bemegyek hozzá, keresztet vet és barátságosan mosolyog. Jó volna meggyóntatni, mert már régen gyónhatott. [...] A beteg költő engem is barátságosan fogadott, és mikor említettem jövetelem célját, azonnal készségesen, szívesen kezdte meg a gyónását. Beszélni nem tudott. Kérdéseimre írótümbjén villámgyorsan válaszolt. Áldoztatni nem lehetett, mert orrán keresztül mesterségesen táplálták. Én másnap távoztam. Kosztolányi még vagy három hónapig élt. Értesülésem szerint ezalatt többször meggyónt...”¹⁶ Talán nem véletlen az sem, hogy a nagy szerelem is ekkor – élete utolsó időszakában – találta meg, s éppen egy mélyen hívő asszonyba szeretett bele. Radákovich Mária ekként emlékezik vissza egyik templomi látogatásukra: „Én akkor nagyon vallásos voltam. Elmentem mindig-mindig, Ernával. A német kisasszony. Japival [Papp Oszkár, Radákovich Mária fia] minden vasárnap elmentünk. Messze volt a templom, nem Visegrádon, hanem Visegrádon kívül volt. Visegrád előtt még. És mentünk templomba, és akkor elkísért bennünket a templomba. És állt mellettünk. Beültem a padba, és ő melletttem állt, és nekem olyan furcsa volt, hogy közben elővette noteszát, és írt valamit bele.”¹⁷

A kritikai kiadássorozat szellemidéző tevékenysége azonban nem pusztán akkor válik teljessé, ha ismeretlen és elfeledett kéziratokat – amelyek nemcsak a kereskedők, hanem a kutatók számára is hozzáférhetőek lehetnek – próbálunk föltárni és kötetben megjelentetni. Ezen kívül a művek lajstromba vételét is szükséges elvégeznünk, amennyiben olyan írásokat kívánunk közreadni, melyek nyomtatott formában is megjelentek a szerző életében. Lényegében e forrásföltáró munka adja az alapját az életmű összes többi kritikai kiadású kötetének, nem számítva azon regényeket, melyeknek ismert vagy könnyen földeríthető szövegváltozatai már adóttak. Ide tartozik *A véres költő* (1921), a *Pacsirta* (1924), az *Aranysárkány* (1925), az *Édes Anna* (1926), illetve esetlegesen *A rossz orvos* (1921), amit terjedelme miatt talán szerencsésebb lesz az elbeszélésekkel együtt közölni majd. A többi műfaj esetében azonban – beleértve a novellafüzérként is olvasott *Esti Kornélt* – alapvető fontosságú a bibliográfiai jegyzékek összeállítása. Több éve tartó forrásföltáró munkánk eredményeit egyfelől nyomtatott kiadványokban, másfelől on-line formában is közöljük, segítve ezzel is a további kötetek sajtó alá rendezéseit. A *Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke* címet viselő sorozatnak idáig két darabja látott napvilágot. Munkánk során fölhasználjuk a korábbi kéziratos bibliográfiákat is,

12 Barabás Judit: A készülődés méltósága, *Újhold-Évkönyv*, 1991/2., 190.

13 Barabás, 1991, i. m., 191–192.

14 Arany Zsuzsanna szerk., i. m.

15 [Szerző nélkül:] Eltemették Kosztolányi Dezsőt, *Nemzeti Újság*, XVIII. évf. 254. sz., 1936. nov. 6., 4.

16 [Szerző nélkül:] [cím nélkül], *Új Ember*, XV. évf. 36. sz., 1959. szept. 6., 2.

17 Vargha Balázs beszélgetése Radákovich Máriával és Füst Milánnéval, PIM Hangtára, K03008.

úgy mint Hitel Dénes összeírásait, Dénes Miklós füzetének anyagát, Réz Pál eredményeit, valamint az egyes lapok repertóriumait. Mielőtt munkához láttunk volna, még nem létezett a Kosztolányi életében megjelent köteteinek jegyzéke sem, valamint azon lista összeállítása is a mi feladatunk, mely azon periodikumokat tartalmazza, amelyekben élete folyamán közölt írásokat. Utóbbiból pillanatnyi tudásunk alapján 340-et tudunk felsorolni, beleértve a vicclapokat és a női magazinokat is, melyekben többnyire műfordításokat jelentetett meg. Nem elegendő azonban mindössze e 340 lapot áttekinteni, hiszen már a bácskai anyag földolgozásakor – forrásjegyzékünk második kötete, a szülőföldi kötődés miatt e tájegység sajtóanyagát térképezte föl – kiderült: számos, korábban nem tudott lapban is megjelentek Kosztolányi-írások még a szerző életében, s ekként e közléseket is a kritikai kiadás kötetei alapját adó szövegváltozatokként szükséges értelmeznünk. A sajtótörténeti háttér tanulmányozása tehát legalább annyira fontos, mint a korszak és az életrajz áttekintése, valamint a kéziratok anyag újbóli végignézése. A forrásanyagokat folyamatosan közlő honlapunkon – www.kosztolanyioldal.hu – emiatt nem pusztán a kötetlisták, laplisták, álnevek listái, bibliográfiák megjelentetésére vállalkoztunk, hanem összehasonlító irodalomtudományi keretben is el kívánjuk helyezni az életművet, nem feledkezve meg nem pusztán a fordításokról s az idegen nyelvű irodalmakhoz való kötődésekről, hanem legalább annyira a korszak történelméről, művelődéstörténetéről, társzművészeti alkotásairól, illetve egyáltalán az életrajzról is kívánnánk szólni. A forrásgyűjtő munkák során azonban számos más nehézséggel is szembesülnünk kell. A névtelenül, illetve a korábban ismeretlen álnév alatt megjelent szövegekből összeállított antológiák az utóbbi években sorra látnak napvilágot, ami azt a veszélyt is magában rejt, hogy olyan cikkek is bekerülnek e kötetekbe, melyek nem feltétlen tulajdoníthatók Kosztolányinak. A *Tere-fere* (*Bácsmegyei Napló*), a *Pesti utca* (*Pesti Hírlap*), a *Színházi kistükör* (*Pesti Hírlap* és *Bácsmegyei Napló*) vagy épp az *Innen-onnan* (*A Hét*) rovatok elemzése mind külön tanulmány tárgya lehetne, és feltételezésem szerint fognak még hasonló, publicisztikai jellegű sorozatok előkerülni, vagy legalábbis Kosztolányi szerzőségét firtató viták tárgyává válni. A névtelenül megjelent sorozatok közül a legnagyobb visszhangot azonban mind a mai napig a *Pardon* rovat váltja ki. Kutatócsoporti honlapunkon közzeltük mindazon glosszák listáját, melyek e rovatban láttak napvilágot, az *Új Nemzedék* című napilapban, 1919 őszén és 1921 között. A Kosztolányi szerkesztette, ám többek által írt rovat összesen 300-szor jelent meg. A szövegek jelentős része korabeli eseményekre reagál, illetve más lapok cikkeivel polemizál. Gyűjteményünk e válaszcikkeken túl a Kosztolányi szereplésével kapcsolatos korabeli – tehát 1919-1921-es – vélemények bibliográfiai adatait is közli. A forrásfeltárás e fázisában pusztán az adatok közreadására vállalkozhatunk, messzebbmenő következtetések levonására, valamint az egyes szövegek szerzőségének megállapítására nem.

Rövid összefoglalásomból talán nyilvánvalóvá vált, hogy a kritikai kiadás a szellemidézés egyik legösszetettebb formája. Nem pusztán tárgyi ismereteinket kell folyamatosan bővítenünk, elemzéseinket újragondolnunk, szövegösszehasonlításokat végeznünk, hanem olyan alázatos magatartást is kell tanúsítanunk, ami nélkül meglátásom szerint nem folytatható értékeket megőrizni és közvetíteni kívánó alkotó- és kutatómunka. Istarnak csak úgy sikerült legyőznie a halált, ha előtte megszabadult koronájától, ékköveitől, ruhájától, vállalva mezítelenségét. Hogy ismét Weöres Sándort idézzem:

„látja Istar a máglyákat, táncol és tapsol örömben,
odalép az első tűzhöz, beledobja koronáját,
odalép a másodikhoz, beledobja ékes övét,
odalép a harmadikhoz, beledobja mellkendőjét,
odalép a negyedikhez, beledobja szöttes ingét,
szült-mezettelen fényességben világol a teljességben.”¹⁸

---

18 Weöres, 1939, i. m.